

הכתובת, ואשר שמו נשמר בעינו עד היום הזה, וכך נשאר בזכרונה של העדה השמרנית בשכם.

מה שנוגע לראיתו הארכיאולוגית של מר סוקניק: דמיונם של האפריזים של המשקוף השמרני שלנו והאפריזים שעל גבי שערי בתי הכנסת בכפר ברעם ובנברתיא — אינני בטוח, אם זוהי ראייה מספיקה כדי להוציא מסקנות בטוחות. הן יכלו השמרונים לחקות במאה הי"ג את הסגנון של הכתובות והקשוחים הקדומים שלהם.

מכל מקום, אם גם נניח, כדעתו של מר סוקניק, שהכתובת היא ביוזנטית — הרי גם יתכן להבין שאבחסדיה בן אבחמדתה, שחי במאה הי"ב או הי"ג, תקן או הקים מחדש בית כנסת ישן וחרב, אשר היה קיים באותו מקום לפניו, ובכל אופן אין כאן שום ראייה לסתור את קיומו של ישוב שמרני וכנשתא שמרנית במקום הזה במאה הי"ג, כאשר קבעתי במאמרי.

ישוב יהודי בעזה במאה הי"ד

מאת י. ברסלבסקי

בתעודות הגניזה הרבות, מן המאה הי"א, שנתפרסמו ע"י י. מאן, נזכר הישוב היהודי בעזה רק בדרך אנכ"ו. גם מגילת-אביתר², המספרת על השתררותו הקצרה של דוד בן דניאל בן עזריה, בסוף המאה הי"א במצרים, על קהלות ערי-החוף בא"י, אשר נשארן בימי כבוש הארץ ע"י הסלג'וקים בידי הפאטימיים, אינה מזכירה את קהלת עזה; ואעפ"כ אין לדון מן התעודות הללו, שהן מקריות ברובן, על דלות ערכה של הקהלה הזאת לפני תקופת מסעי-הצלב בא"י³. ישיבתה של עזה על הדרך, היורדת מצרימה, מחייבת מציאות קהלה

(1) ראה י. מאן I, עמ' 110; II, 227; ש. קליין, תולדות הישוב היהודי בא"י, עמ' 108; עמ' 109, הערה 11.

(2) ראה המעמר ג', עמ' 18.

(3) כדעת ש. קליין, שם, עמ' 108; ש. קליין מצין רק איש אחד, בשם שמריה העזתי הידוע מן המאה הי"א (שם, שם); אך יש להדגיש, כי גם בנו של ר' שמריה המלמד, הוא ר' אפרים, מוסמך ישיבת א"י (מאן II עמ' 124), נושא התואר "החבר בסנהדרין גדולה" (שם II עמ' 98; II עמ' 124 ועוד), ה"מומחה מבית דין גדול" בפסטאט-קאחירו (שם II עמ' 108) והמנהיג הרוחני הגדול של קהלת הארץ-ישראלים או הירושלמיים בפסטאט (שם I עמ' 97), אשר עמד בחליפת מכתבים תכופה עם הגאונים ר' שלמה בן יהודה ור' דניאל בן עזריה, היה אף הוא יליד עזה (שם, שם) ומכאן שהיו בקהלה הזאת גם ת"ח.

יהודית, שלא נפלה בערכה מקהלות רפית. אשקלון או קיסרין כמאה הזאת. במחצית הראשונה של המאה הי"ב עמדה עזה חרבה ושוממה אך בלדואין השלישי צוה בשנת 1149 לכנותה מחדש⁴. אם נתחדש בימי מסעי הצלב הישוב היהודי בעזה, ואם מנתה גם העיר הזאת קהלה כערי החוף אשקלון, קיסרין⁵, וכיוצא בהן—לא נדע, איך יש לציין, כי כמאה הי"ד, לאחר קץ שלטון הצלבנים בא"י, שנמתיים עם גרושם מעכו, בשנת 1291–1290, היתה עזה, בנגוד לערי החוף האחרות (כגון יפו, קיסרין, עתלית, עכו, וצור) שהיו חרבות או מדולדלות באוכלוסייהן עד מאוד⁶ עיר גדולה, מרובת אוכלוסין מירושלים ובה גם קהלה יהודית⁷.

הידיעה הראשונה על קהלת יהודים בעזה, כמאות השנים הבאות לאחר קץ שלטון הצלבנים בא"י, שהגיעה לידינו עד כה, היא מסוף המאה הט"ו: ר' משולם מוואלטארא⁸ מציין בשנת הרמ"א (שנת 1481 בערך), כי ליהודים בעזה „ביכ"נ יפה, קטן וכרמים ושדות ובתים"⁹ וכו', וכן מאשרות את דבר החקלאות היהודית בעזה, בכל המאה הט"ו, השאלות הנשאלות לפני הרדכ"ז והמהרי"ט¹⁰. תעודתו של ר' משולם, כשהיא לעצמה, אומרת, כי הישוב היהודי בעזה, בסוף המאה הט"ו, לא היה צעיר לימים, כי הרי קרקעות, שדות וכרמים לבני

4 וילהלם מצור י"ז י"ב; דינבורג, תולדות ישראל, ישראל בגולה, כרך ב' עמ' 166.

5 על קהלות באשקלון וקיסרין ראה ר' בנימין מתודילה.

6 הנוסע או Jacques de Verone או Jacob von Bern משנת 1335 אחה"ס (ראה

Revue de l'Orient Latin כרך III) אומר על יפו: "nulla domus est ibi et nullus ibi habitat nisi IV custodes Sarraceni" (שם עמ' 180). גם הנוסע

ראה להלן) אומר על יפו "Jasfe fut jadis cité bonne et grande mais a present

elle est toute deshabitée" (עמ' 12); כן מספר הקודם על עכו שהיא חרבה ורק ערבים

מועטים, אכזריים כלפי עולי הרגל הנוצרים, יושבים בה (שם עמ' 299); גם קיסרין ועתלית

חרבות בזמנו (שם עמ' 300) וכן ריקה גם צור כמעט מישוב (שם שם). על אשקלון הוא כותב

כי היא עיר satis magna (שם עמ' 251), אך על עזה שהיא "bonna et magna civitas"

(שם עמ' 226). על החומר החשוב אשר במקור הזה (גם בעניינים יהויים אחרים) אעמד במיוחד

במאמר אחר, שיתפרסם בחוברת הבאה של „ידיעות“.

7 ראה להלן.

8 ירושלים של לונז, כרך I, 193-194.

9 השוה גם דברי הרע"ב, המעמר ג', עמ' 125.

10 ראה י. ברסלבסקי, הישוב החקלאי היהודי בא"י במאה הט"ו ושאלת קדמותו, קובץ

חברה העברית לחקירת א"י, תרצ"ה, עמ' 290.

הישוב בזמן הזה, ואכן התעודות הכאות לקמן מגלות לנו ישוב יהודי שהיה קיים בעזה כמאה שנים לפני ביקורו של ר' משולם: בספר המסעות - *Le saint voyage de Jherusalem du Seigneur d'Anglure* משנת 1395-1396 אה"ם, שנחפרסם ע"י F. Bonnardot & A. Longnon, Paris, 1878, אנו מוצאים פרטים אלה: "עזה היא עיר בלתי מבוצרת והיא גדולה מירושלים (11). בעיר הזאת הוא המקום, בו הפיל שמשון את האולם וכו'. במקום זה עומד בית (12), שהוא קרוב לרחוב, אשר בו משכנם של היהודים (שם עמ' 42). כונת דבריו של הנוסע היא ליהודים ולא לשמרונים (13), אשר התגוררו במאה הי"ד בעזה (14). זאת אנו למדים מהמשך הרצאתו: "כמו כן שוכנים קרוב מאד לאותו בית, ברחוב אחר, סוג של כופרים (15). הנקראים בשם שמרונים, ואנשים אלה - כן סופר לנו - אינם יכולים להמצא ולחיות בתבל, אלא במספר של אלף נפש בלבד וכו' (16).

במאה הי"ד התגוררו איפוא היהודים והשמרונים בעזה ברחובות מיוחדים וכנראה שמספרם לא היה קטן ביותר. בדברי הנוסע אין להטיל, כמובן, כל ספק כי הרי כבר בתאור ירושלים שם את לבו כי "לנוצרים וליהודים בעיר הקדש מקומות ורחובות מיוחדים אשר בהם ישכונו" (שם עמ' 40). הנוסע ידע להבדיל יפה בין היהודים והשמרונים בעזה גם ע"פ צבעי הסודרים המיוחדים אשר לראשם: "ההבדל שעל פיו יש להכיר את כל סוגי התושבים או הארץ הוא זה:

(11) השוה ר' משולם מוואלטארא, והיא מקפת ד' מילין ואין לה חומות וכו' ובבקעה ובהר היא יושבת ויש בה עם רב, כחול אשר על שפת הים. השוה כמו כן הרע"ב, והיא עיר גדולה ויפה, גדולה כירושלים (אולי מירושלים) ואין לה חומה מסביב.

(12) הוא כנראה "בית דלילה", או הבית אשר הפיל שמשון ואשר הראו יהודי עזה גם לר' משולם וגם להרע"ב. אגב, מדברי הנוסע אנו למדים, כי המסורת על הבית הזה היתה קדומה אולי גם מן המאה הי"ד ואכן כבר הנוסע מברן (ראה הערה 6) משנת 1335 כותב: *In ille civitate Gaza est Palacium diruptum quod fregit Sampson interfectis* tribus milibus Philistorum etc. et ego vidi illud palacium (שם, עמ' 226);

(13) הגיאוגרפים הערבים וכן הנוסעים הנוצרים מחליפים לפעמים את השמרונים ביהודים.

(14) על השמרונים בעזה ראה י. בן-צבי, ספר השמרונים, עמ' 122.

(15) "une manière des mescreans".

(16) השוה ר' בנימין מתודילה הוצאת אדלר, עמ' כ"ב. כבר ר' בנימין שמע דעה רווחת זו, אלא שהוא מיחס את כל אלף השמרונים לשכם. כדאי לציין כי הדעה הזו חוזרת, למשל, גם אצל הנוסע Ludwig von Rauter, משנת 1567-1671 (ראה: Röhricht und Meisner, (Deutsche Pilgerreisen, Berlin, 1880, S. 441

הסרצנים (המוסלמים) נכרים ע"פ הסודר של כד לכן לראשם, הסרצנים הערביים (אולי כדוים או הפלחים) נכרים בסודר הלכן לראשם, אלא שקצהו של הכסוי או האריג, שממנו עשוי הסודר, מקופל וכוונך להם תמיד מתחת לצוארם. הנוצרים נכרים בסודר של אריג מגוון גון מנומר, היהודים נכרים בסודר של אריג הצבוע צבע צהב, והשמרונים, אותו סוג האנשים, אשר עליו דברתי לעיל, נכרים בסודר של אריג מגוון כצבע פרח האפרסק, שהוא כהיר יותר מן האדום¹⁷. התלבשות של כל הסוגים הנ"ל אינן נבדלות לא בצורה ולא בשמוש, פרט להבדלים שבסודרים אשר ציינתי לעיל" (שם, עמ' 44).

העיר עזה, שנבנתה במאה הי"ב, הוקמה, לפי וילהלם מצור, על חלק של אותה הגבעה, אשר עליה השתרעו חרבות עזה הקדומה¹⁸. הבית אשר הפיל שמשון, שהיה כודאי אחת החרבות המפוארות על פני הגבעה הזו. עמד, לפי ר' משולם, בגובה ההר" (הגבעה) וכן היו היהודים יושבים ברום הארץ" (הגבעה)¹⁹. גם הנוסע d'Anglure מן המאה הי"ד קובע את רחוב היהודים בקרבת איזה בית, שעמד במקום המיוחס למעשה גבורתו של שמשון (אולי בית דלילה), הנזכר אח"כ אצל ר' משולם, כעומד, בראש היודיקה", כלומר בראש שכונת היהודים. או הבית" אשר הפיל שמשון עצמו). יש איפוא, לבקש אחרי שרידי ביה"כ הקטן והיפה, מסוף המאה הט"ו, שהיה אולי קדום כישוב היהודי במקום הזה, בראש אחת הגבעות של עזה הנוכחית. בסוף המאה הט"ו נדלדל הישוב השמרוני עד כדי ארבעה בע"ב, בימי בקורו של ר' משולם²⁰, ועד כדי שני בע"ב, בימי בקורו של הרע"ב, ואילו הישוב היהודי מנה בימי ר' משולם נ' או ס' בע"ב, ובימי ביקורו של הרע"ב—ע' בע"ב. במאה הט"ו היה הישוב היהודי בעזה אולי גדול מאשר במאה הט"ו. אף האריך את קיומו דורות רבים אח"כ. מן הראוי, איפוא, לחקור, כאמור, אחרי ביה"כ הקדום ביותר של הישוב הזה, שמא תסיף תגליתו ידיעות נוספות על הישוב היהודי בעזה בימי הבינים.

17) הנוסע Ludwig von Rauter (ראה הערה 16) אומר, כי בימיו (המאה XVI) נושאים השמרונים סודרים מנומרים ואדומים (שם עמ' 442). מצנפות הכהנים השמרונים כיום ורודות הן יותר משתן אדומות והנוסע מן המאה הי"ד הנ"ל מדיק, איפוא, יותר בתאור הצבע מאשר הנוסע מן המאה הט"ו.

18) דינבורג, עמ' 166.

19) ירושלים I, עמ' 194.

20) הם ישבו "בשפוע הארץ", כלומר בתחתית הגבעה הנ"ל.